

Володимир Шинкарук

АЗ – БУКИ

*Літературно-мистецькі
студії*

Житомир
Полісся
2015

УДК 82(091):908
ББК 83.3(4Укр-4Жит)
Ш 62

*Надруковано за ухвалою
Вченої ради Житомирського державного університету ім. І. Франка
(протокол № 5 від 26.12.2014)*

Рецензенти:

Петро Васильович Білоус,
доктор філологічних наук, професор.
Володимир Олегович Єршов,
доктор філологічних наук, професор.
Віктор Михайлович Мойсієнко,
доктор філологічних наук, професор.

Ш 62 Шинкарук В. Ф. Аз-Буки. Літературно-мистецькі студії. –
Житомир : Полісся, 2015. – 278 с. – Серія «Бібліотека
кафедри теорії та історії світової літератури НН ІФЖ
Житомирського державного університету імені І. Франка»

ISBN 978-966-655-700-4

Книгу професора кафедри теорії та історії світової літератури Житомирського державного університету ім. І. Франка В. Ф. Шинкарука «Аз-Буки» складають вибрані наукові та публіцистичні статті і нариси з історії давньої і сучасної літератури, вітчизняного мистецтва, літературного краєзнавства. Збірка відображає весь спектр науко-пізнавальних інтересів відомого українського науковця

УДК 82(091):908
ББК 83.3(4Укр-4Жит)

ISBN 978-966-655-700-4

© В. Шинкарук, 2015.

АЗ – БУКИ

Літературно-мистецькі студії

ПОЧАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Давньоукраїнське літописання	9
«Слово о полку Ігоревім»	27
Феофан Прокопович і його трагікомедія «Володимир»	49
Тема історичного минулого народу в давній українській літературі та героїчний епос народів Європи	57

ФОЛЬКЛОР

Маруся Чурай і пісенна традиція Житомирщини	81
---	----

ЛІТЕРАТУРА XX СТОЛІТТЯ

Житомирщина в житті та творчості М. Рильського	101
Василь Кравченко та житомирські прототипи Михайла Булгакова	130
Василь Земляк: Перші кроки на Житомирщині	135
Прожив з весною (Творчий портрет Михайла Клименка)..	140
Творчий ужинок поетів Житомирщини	144
Зустріч, яка не відбулася в Житомирі (Спогади про Роберта Рождественського)	154

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, ПЕРЕДМОВИ

Яснозір'я таланту. Передмова до книги І. Сльоти «Золото зажив'я»	163
Автограф для вічності. Передмова до книги І. Сльоти «Автографи»	170
Відчуваючи музику слів. Передмова до книги І. Сльоти Переспіви	172
Юрій Камишний – художник, що переорює душу	180
Інше серцебиття. Відгук на книгу В. Горбунової «Мрія про маленьке життя»	183

Лазар. Друге пришествя або Ми так любили Житомир. Рецензія на книгу С. Лазо «Ми так любили „The Beatles”»	186
Одяг для думок. Передмова до книги Ірини Шинкарук «Сильніша – на одне життя»	190
Диво, знайдене на соціально-психологічному факультеті. Передмова до збірки «Диво, знайдене в собі»	193
Новий обрій Ірини Лубківської. Передмова до книги І. Лубківської «Жити і любити не уві сні»	195

ПОРТРЕТИ

Павло Карпович Сербін: Жив за високим покликанням ...	199
Зірка і смерть Леоніда Венгерова	214
Ніна Матвієнко. Голосом цієї жінки співає і плаче Україна	225
Свіча таланту Костянтина Яновського	232
Жива вода творчості: Ірина Шинкарук	235
Життя, освячене творчістю і любов'ю: Тетяна і Михайло Гузуни	241
Юрій Градовський. Талант, який не знає відпочинку.....	248
Творча характеристика Поліського ансамблю пісні і танцю «Льонок»	254
Анатолій Говораadlo – душа покладена на музику	261
Дві долі, міцно сплетені в одну: Людмила Вікторівна та Георгій Володимирович Майорови	267
Телевізійна зірка зійшла в Житомирі: Рабіга Аманжолова	270
Микола Кавецький: «Я прийшов із світанків»	273

**ВАСИЛЬ КРАВЧЕНКО
ТА ЖИТОМИРСЬКІ ПРОТОТИПИ МИХАЙЛА
БУЛГАКОВА**

Поява в Житомирі пам'ятника Ларіосику – герою Булгаковської «Білої гвардії» – назавжди пов'язала наше місто з іменем великого письменника.

Відомо, що деякі з літературних героїв мають своїх реальних прототипів. Багато прихильників творчості Михайла Булгакова, дослідників літератури, красзнавців, мабуть, не раз ставили собі цікаве запитання: як саме потрапив у роман письменника «Біла гвардія» та в його п'єсу «Дні Турбіних» образ Ларіона Суржанського і чи можна довідатись про конкретного прототипа знаменитого Ларіосика із Житомира?

Звичайно, поява цього героя в творчості Михайла Булгакова не була випадковою. Справа у тому, що весною 1917 року сестра письменника Варвара вийшла заміж за блискучого офіцера, фронтовика, кавалера ордена святого Володимира з мечами і бантом, викладача Київського військового піхотного училища Леоніда Карума.

Дитинство і юність Леоніда Сергійовича пройшли в Житомирі, тут проживали його численні родичі по материнській лінії. Діти двоюрідних сестер Леоніда Карума – Микола Судзиловський та Юрій Гладиревський – стали прототипами героїв «Білої гвардії» та «Днів Турбіних» (відповідно Ларіона Суржанського та особистого ад'ютанта гетьмана, поручика Леоніда Шервінського). Сам Леонід Карум зображений у цих творах в образі полковника генерального штабу Володимира Тальберга.

Відомо, що народився Леонід Сергійович Карум у 1888 році в місті Ризі, в родині військового, але після раптової смерті чоловіка мама Леоніда – Марія Федорівна Карум – з двома малолітніми дітьми переїхала до Житомира, де мешкали її сестри. Чоловік старшої сестри – Микола Миколайович Судзиловський – був близьким другом житомирського губернатора Й. Я. Дуніна-Борковського, він допоміг своїй родичці швидко влаштуватися на роботу до винної лавки, що була розташована на Сінній площі.

Леонід Карум провів у Житомирі 12 кращих років свого життя. В 1906 році юнак із Золотою медаллю закінчив 2-гу Житомирську гімназію і вступив до Київського військового училища. Отримавши звання підпоручика, Леонід Сергійович вибрав місцем своєї військової служби 19 піхотний Костромський полк, який на той час був розквартирований у Житомирі. Через три роки він залишив улюблене місто, щоб продовжити навчання в Петербурзькій військово-юридичній академії. В роки першої світової війни Леонід Карум постійно перебував у зоні бойових дій. За хоробрість його нагородили орденом, він отримав військове звання штабс-капітана.

Під час громадянської війни герой майбутніх творів Михайла Булгакова приєднався до білого руху. За короткий час він дослужився до полковника, викладав у Феодосіївському військовому училищі Великого князя Костянтина Костянтиновича.

У радянські часи, повернувшись до Києва, Леонід Карум працював викладачем Київської вищої військової школи імені С. Каменєва, військовим керівником у Київському інституті народного господарства. В середині 30-х років був репресований. Покарання відбував у таборах Сибіру. Після звільнення поселився із сім'єю в Новосибірську, змінив безліч професій, в останні роки завідував кафедрою іноземних мов Новосибірського медичного інституту. На схилі віку активно займався літературною творчістю. Писав спогади, нариси, оповідання. Але головний літературний твір Леоніда Карума «Моя життя. Рассказ без вранья» так і залишився в рукописі. За браком коштів і часу автору не вдалося опублікувати свої мемуари, згодом дочка Леоніда Карума передала їх до музею Михайла Булгакова в Київ.

За жанром «Моя життя. Рассказ без вранья» – мемуарний роман, що налічує більш як 3 тисячі сторінок машинописного тексту. Значна частина цього твору (більше 300 сторінок) присвячена рокам перебування родини Карумів у Житомирі. Автор демонструє неабиякий літературний талент і спостережливість. Він насичує свою розповідь цікавими епізодами, уміє тонко підмітити яскраві і характерні деталі, створює чудові художні образи. Творчу манеру Леоніда Карума вирізняє також здоровий гумор, гранична правдивість і відвертість.

Мемуари Леоніда Карума змальовують дивовижну картину життя Житомира кінця XIX – початку XX століття.

Боюсь помилитись, але, здається, раніше нікому із письменників не вдалося так детально описати наше місто, так яскраво представити всі верстви населення столиці Волинської губернії, в дрібних деталях і подробицях розповісти про їх звички, побут, культуру, соціальний статус. Роман «Моя Жизнь. Рассказ без вранья» – це надзвичайно яскраве і цінне літературне полотно, справжній художній документ епохи, з яким, на мою думку, за кількістю описаних фактів життя губернського міста та за глибиною їх осмислення може суперничати лише знаменитий біографічний твір Володимира Короленка «Історія мого сучасника».

Перші враження про нове для нього місто Леонід Карум датує літом 1900 року. Бажаючих детальніше познайомитися зі спогадами Л. Карума ми відсилаємо до матеріалів, що знаходяться в запасниках музею М. Булгакова в Києві.

У своїх мемуарах Леонід Карум звертається до зображення багатьох людей, які займають важливе місце не тільки в історії міста Житомира, а й усієї нашої держави. Леонід Сергійович на сторінках свого твору представляє справжню галерею портретів відомих житомир'ян. Очевидно, краєзнавці ще не раз будуть звертатись до спогадів Л. Карума, ми ж хочемо познайомити громадськість з невеличким фрагментом роману «Моя жизнь. Рассказ без вранья», в якому автор надзвичайно цікаво розповідає про Василя Григоровича Кравченка – відомого письменника, етнографа і фольклориста.

У момент знайомства Леонід Карум, очевидно, не знав, що Василь Кравченко був одним із засновників «Товариства дослідників Волині» (1897), що у 1902 році в нього вийшла цікава збірка оповідань «Буденне життя». Дружною з Кравченком пишались багато людей. Приїздив до нього за настановами майбутній чоловік Лесі Українки, збирач і дослідник українського фольклору Климентій Квітка, в 1903 році, повертаючись з Полтави, з урочистостей, присвячених відкриттю пам'ятника Котляревському, в Житомир до Кравченка завітав Василь Стефаник. У 1912 році Петербурзька Академія наук присвоїла Василю Кравченку звання доктора етнографічних наук і виділила 4000 карбованців для видання його наукових праць. Через два роки вийшла книга «Етнографічні матеріали, зібрані В. Г. Кравченком у Волинській та сусідній з нею місцевостях». У 1920 році ця книга увійшла до складу трьохтомника етнографічних праць вченого.

У ті роки, про які розповідає Леонід Карум у своїх мемуарах, Василь Кравченко працював у Житомирі помічником окружного акцизного наглядача і був безпосереднім начальником матері Карума, котра, як уже згадувалась, працювала у винній крамниці. Автор здружився з сином Василя Григоровича – Михайлом, який був на рік молодший Сергія і також навчався у 2-й Житомирській гімназії, але класом нижче.

Ось як описує Леонід Карум самого Василя Кравченка: «Отец Кравченко был очень интересный человек. Бывший офицер (Житомир называли городом отставных: действительно, дешевая жизнь, прекрасный климат, возможность найти соответствующее общество привлекали массу отставных, главным образом военных), он прешел служить в акциз, где служба хорошо оплачивалась. Это делали многие. Но главной причиной его ухода на более свободную работу были его убеждения, он был националистом-украинцем. Я впервые узнал, что есть люди, которые называют себя украинцами: из истории Карамзина и других книг я этого не вычитывал. Я знал, что русских можно делить, и то не всех, а только крестьян, на великороссов, малороссов и белорусов, но все они были одним народом, одной национальностью, говорящей на одном языке, но с небольшими различиями в произношении и наречии. Но литературный язык у всех был один, русский, на котором написаны произведения наших великих писателей, и великоросса Пушкина, и малоросса Гоголя.

Я считал, что образованному человеку стыдно говорить на таких наречиях (малорусском и белорусском) и с таким выговором. А тут на мое удивление оказался образованный человек, который считает себя малороссом, да и называет почему-то иначе, украинцем. Но В. Г. Кравченко был очень тактичен, со мной всегда говорил по-русски, которым он владел прекрасно».

Розповідь про Василя Кравченка Леонід Карум доповнює коротким, але надзвичайно яскравим і виразним епізодом, який проливає додаткове світло на характер відомого українського етнографа і фольклориста: «Василий Григорьевич был добрый человек, очень любящий своего единственного сына, которому он и подбирал подходящую, по его мнению, компанию. Поэтому он приглашал меня к себе, и мы раза два ходили втроем гулять за город, на тетеревские „кручи“, к „голове Чацкого“...

Помню, как на одной из прогулок он страшно перепугался из-за меня. Мы втроем шли по высокому правому берегу

Тетерева. Берег возвышался над рекой террасами с обрывами, причем каждый обрыв возвышался над другим метров на 30 – 40. Мы гуляли наверху по зеленому лугу с множеством цветов, кустов и деревьев, тут же начинались бескрайние поля. Мы собирали цветы.

И вдруг я слышу душераздирающий крик.

– Стойте, остановитесь, стойте!

Кричал В. Г. Кравченко. Я инстинктивно остановился и уставился на него. Он был бледен, лицо его выражало смертельный испуг.

– Идите спокойно ко мне, – строго сказал он, подбегая ко мне. Я пошел к нему. Пройдя несколько шагов, я понял, в чем дело. Я, бегая и собирая цветы, не заметил, что бегу над самой пропастью, и что тонкий слой земли подо мной может осыпаться, и я упаду вниз. Моя гибель была бы неминуема».

Розповідь про свій щасливий порятунок Леонід Сергійович закінчує досить несподівано: «В. Г. Кравченко прожив доволно довгу життя. В советское время он заведовал Житомирским областным музеем».

Життя Василя Кравченка дійсно було довгим і досить складним. У 1914 році за революційну діяльність він був висланий із Житомира до Коврова під нагляд поліції. На Полісся Василь Григорович знову зміг повернутися лише в 1917 році. Спочатку він виконував обов'язки члена Житомирської міської ради, після чого працював у губернському продовольчому комітеті, завідував земським та міським самоврядуванням, був також вченим секретарем Волинської філії сільгоспнауку.

Певний час Кравченко працював і завідувачим бібліотекою Житомирського учительського інституту, очолював етнографічний відділ Волинського краєзнавчого музею. У тридцять років XX століття, після ліквідації Етнографічної комісії, він змушений був залишити роботу в музеї.

У радянські часи за несправедливим звинуваченням Василя Григоровича декілька разів заарештовували, але, на щастя, йому вдалося добитися реабілітації. Останні роки проживав у Дніпропетровську та Ростові-на-Дону, де мешкали його діти. Помер Василь Григорович Кравченко в 1945 році.

